

el-Fasl li'l-Vasl, el-Mudrec fi'n-Nakl

El-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1070), tah. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, Dâru'l-Hicre, I-II, Riyad-1997.

Allah Rasulü'nün söz, eylem ve onaylarıyla, hayatı hakkındaki bilgileri içeren Hadis ilmi, bir nakil ilmidir. Hz. Peygamber'den alınan bilgiler, sahabe ve tabiûn tarafından önce sözlü olarak, tedvin ve tasnif dönemiyle birlikte H. II. asrın başından itibaren de yazılı olarak nakledilegelmiştir. Rasulullah'nın (s) konumu ve Hadis'in önemi doğrultusunda gittikçe gelişen çeşitli yöntemlerle yapılan nakil faaliyetlerinde gerekli titizlik gösterilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak başlayan tessebütt faaliyetleri, isnad tatbiki, eda ve tahammül yolları, cerh-ta'dil kriterleri ve sihat şartları gibi hususlar sayesinde, ortaya atılan yüzbinlerce uydurma ve zayıf rivayet arasından önemli seçkiler yapılarak Sünnet ve Hadis'in muhafazasına gayret edilmiştir.

Diğer din, kültür ve medeniyetlerin aynı asırlardaki durumuyla mukayese edildiğinde, asırlarını aşan bu emsalsiz faaliyetlere rağmen, beşer oluşun tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan birtakım problemlerin önu alınabilmiş değildir. Bunlar içinde önemli bir tanesi, Hadis'in isnad veya metnine, Hadis'ten olmayan yabancı unsurun/fazlalığın girmesi diye tarif edebileceğimiz "idrâc" problemidir. İsnad veya metnin neresinde olursa olsun, ister kasten, isterse hata ile olsun, Hadis'e sonradan ilave edilen ibare/kısım bir "idrâc" olup, böyle bir fazlalığı taşıyan rivayete de "Mudrec Hadis" denilmektedir.

Yüzbinlerce rivayetin nakli esnasında karşılaşılan idrac probleminin farkında olan Hadisçilerimiz Hadis ilmine dair telif ettikleri eserlerinde bu konuya değindikleri gibi, konunun önemine binaen müstakil eserler de kaleme almışlardır. Bu eserlerden ilk ve en önemli olanı, Hadis ilminin neredeyse her alanında değerli eserler veren el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070), *el-Fasl li'l-Vasl, el-Mudrec fi'n-Nakl* adlı değerli eseridir. Asırlardır ilgili kitaplarda referans gösterildiği halde kayıp olan bu kıymetli eser, İstanbul, III. Ahmed Kütüphanesi no: 612'deki yazması esas alınarak Muhammed b. Matar ez-Zehrânî tarafından bir doktora çalışması olarak tahkik edilmiş ve iki cilt halinde 1997'de Riyad'da basılmıştır. el-Hatîb'den dört asır sonra gelen İbn Hacer (ö. 852/1448) bu eseri, *Takrîbu'l-Merbec bi Tertîbi'l-Mudrec* adıyla

bablara göre tertip etmiş, isnadlarını ihtisar etmiş ve el-Hatîb'in eksiklerini tamamlayarak eseri iki katına, hatta daha fazlasına çıkarmışsa da, eser günümüze ulaşmamıştır. Daha sonra Suyûtî (ö. 911/1505) İbn Hacer'in çalışmasını isnadları hafız ederek ve sadece metinlerdeki idraclarla yetinerek *el-Mudrec ile'l-Mudrec* adını verdiği bir cüzde ihtisar etmiştir. Suyûtî'nin yetmiş Hadis içeren bu çalışması, es-Seyyid Subhî es-Sâmerrâî tarafından Kuveyt'teki Dâru's-Selefiyye baskısı olarak otuz sayfa halinde neşredilmiştir. Suyûtî'nin bu eserini ise, Abdulaziz el-Ğumârî *Kitâbu Teshîli'l-Medrec ile'l-Mudrec* adıyla alfabetik bir şekilde isnadlarına göre tertip ederek neşretmiştir. Ancak ez-Zehrânî'nin tespitlerine göre her iki çalışmada da birçok baskı hataları bulunmaktadır (I. 33-4).

Yüksek Lisans tezi olarak el-Hatîb'in *Kitâbu's-Sâbik ve'l-Lâhik* adlı eserini tahkik eden ez-Zehrânî, önsözde doktora çalışmasında bu eseri seçiş sebeplerini izah ettikten sonra "Hadisçilerdeki Metin Tenkidini İhya Etmeye Davet" başlığı altında, geçmişte çeşitli fırkalarca, günümüzde ise oryantalistlerce Hadis'e karşı takınılan birtakım olumsuz tavırların bulunduğunu ve buna karşı da gerekli tedbirlerin alındığını, bu cümleden olarak Nureddin İtr, Mustafa el-A'zamî, ed-Dumeynî ve Mahmud et-Tahhân gibi ilim adamlarının değerli çalışmalar yaptıklarını hatırlatır ve muhaddislerin metin tenkidinde eksik kaldıkları iddiasını reddeder. (I. 7-20) Ardından "İdrac" teriminin anlamı, çeşitleri, idracın nasıl bilinebileceği, idracın hükmü ve Mudrec Hadis hakkındaki eserlere dair kısa bilgiler verir. (I. 22-35)

Sonra müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde kısaca durup, sözü bu eserin yazma nüshasına getirerek onu detaylı bir şekilde tanıtır. Burada el-Hatîb'in kullandığı kaynakları ve rivayet ettiği 126 hocasını sıraladıktan sonra, bu eserde yer almadığı halde kendisinin tespit ettiği 36 idrac örneğini ilave eder. (I. 38 -97).

Esere yazdığı mukaddimesinde el-Hatîb, bu kitabında Ashab-i Hadis'ten birçoklarına kapalı/gizli kalan çeşitli Hadislerdeki müşkilleri ele aldığını, bu problemleri bırakın rivayet bilgisi az olan talebeyi, büyük alimlerin dahi karıştırdıklarını hatırlatır ve bunları şöyle sıralar:

1. Metinleri râvîlerin sözleriyle birleştirilmiş ve bütün olarak nakledilmesiyle merfû haline gelen Hadisler,
2. Bir râvî tarafından farklı lafızlarla ve ayrı isnadla nakledilen Hadisleri birbirinden ayırtılmaksızın birini diğerine karıştırarak tek isnadla nakledilenler,
3. Metnine başka bir Hadis'in lafzının karıştırıldığı Hadisler,

4. Bazı sahâbîlerin, başka bir sahâbî vasıtasıyla Rasulullah'tan (s) naklettiği metni, ilk sahâbînin Rasulullah'tan (s) naklettiği metinle birleştirdiği Hadisler,
5. Bir muhaddisin rivayetlerinde ittifak eden bir grup râvîden rivayet ettiği Hadislere isnadda idrac yaparak muhalefet etmesi halinde bunun da ittifaka hamledildiği Hadisler. (I. 100-1).

İlk babda sahâbîlerin lafızlarının Hadis'e karışması konusunu ele alır ve örnekler verir:

- a. Hz. Peygamber'in İbn Mes'ud'a Tahiyât'ı öğretmesi rivayetinin sonunda yer alan "Bunu yaptığın zaman namazın tamamlanmış olur, artık ister kalk, ister otur" ifadesi, aslında İbn Mes'ud'un sözü olduğu halde Hadis'e idrac edilmiştir. (I. 102-115).
- b. (İyi yıkanmadığı için) ateşin dokunacağı topukların vay haline!" Hadis'inin başında yer alan "Abdesti güzel alınız!" ifadesi aslında Ebû Hureyre'nin sözüdür, ama her nasılsa metne idrac edilmiştir. (I. 158-164)
- c. "Allah'a herhangi birşeyi şirk koşarak ölen cehenneme girer" Hadisinin devamındaki "Allah'a hiçbirşeyi şirk koşmadan ölen de cennete girer" kısmı İbn Mes'ud'un söylediği bir sözdür ve metne idrac edilmiştir. (I. 217-226)

Sonra tâbîlerin lafızlarının Hadis'e karışması konusunda örnekler verir:

- a. Sehl b. Sa'd'ın naklettiği Mülâane Hadisi'nin sonunda yer alan "(Zina suçlaması durumunda lanetleştirilen eşlerin) ayrılmaları böylece sünnet oldu" ifadesi Zuhri'nin sözüdür. (I. 302-318)
- b. Miskin (yoksul) tarifini veren Hadisin sonundaki "İşte bu, (âyette geçen) mahrumdur" ifadesi idraktır ve yine Zuhri'nin sözüdür. (I. 326-7)
- c. Hz. Peygamber'in Şiğâr evliliğini yasakladığı Hadis'in devamında bunun, karşılıklı mihir olmak üzere iki erkeğin kızlarını değiş-tokuş etmesi şeklinde açıklayan cümle İmam Mâlik'in sözü iken Hadis metnine girmiştir. (I. 383-8)
- d. Rasulullah'ın (s) düşman yurduna Kur'an ile gidilmesini yasaklayan rivayetin sonundaki "Düşmanın ele geçirmesi korkusuyla" ibaresi yine Mâlik'in sözüdür, ama Hadis metnine girmiştir. (I. 389-92)

Daha sonra herbir râvî tarafından farklı isnad ve lafızlarla nakledilen Hadisleri tek isnadla nakledenler babında konu ile ilgili birçok isnadı karşılaştırarak örnekler verir. (I. 393-604)

Bir şeyhin işitmediği bir lafzı, -isnadını belirtmeksizin- metne idrac ettiği halde, metni tek bir lafızla o şeyhten nakledilen haberlerin zikri başlığı altında da konuyu çeşitli örneklerle ortaya koyar. (II. 611-9)

Hz. Peygamber'in rüku ederken 'Subbûhun Kuddûsun Rabbu'l-Melâiketi ve'r-Rûh' dediğini nakleden Hz. Aişe rivayetlerine, yine kendisinden nakledilen başka rivayette geçen "Rüku ve secde ederken" şeklindeki idrac da böyledir. (II. 615-9)

Mursel-Maktû' olan rivayetleri muttasıl-merfû olan rivayetlerle birleştirerek Hadis'lere idrac edenlerin naklettikleri haberler başlığı altında ise, bazı rivayetlerde mursel veya maktu' olduğu halde, bazı isnadlarda muttasıl ve merfû olarak rivayet edilen haberlere dair birçok örnek verilmektedir. (II. 621-87)

Metinleri değişik olduğu halde birbirine idrac edilen rivayetler başlığı altında da, konu ile ilgili birçok örnekler sunmaktadır: (II. 689-803)

- a. Sadaka-i Fitr'ın nelerden verildiğini bildiren Hadis'in bazı rivayetlerine el-ekıt (keş) ve kuru üzüm kelimeleri idrac edilmiştir ki, Mâlik rivayetlerinin hiçbirinde böyle bir ilave yoktur. (II. 698-708)
- b. "Birbirinize buğzetmeyin, haset etmeyin..." Hadisine "Velâ tenâfesû" kelimesinin idrac edilmesi de böyledir. (II. 740-4)
- c. Ebû Mûsa'nın "Velisiz nikah olmaz" şeklindeki rivayetinin sonuna "Velisi olmayanın velisi yöneticidir" ibaresinin idracı da buna güzel bir örnektir. (II. 754-)

Bazı sahâbîlerin, başka bir sahâbî vasıtasıyla Rasulullah'dan (s) naklettiği metni, ilk sahâbînin Rasulullah'tan (s) naklettiği metinle birleştirdiği Hadisler başlığı altında da çeşitli örnekler vermektedir.

Câbir'in Hz. Ömer'den, onun da Hz. Peygamber'den naklettiği bazı isimleri yasaklayan Hadis ile, Câbir'in doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettiği aynı Hadis bir isnadla birleştirilmiştir. (II. 805-14)

Bir muhaddisin rivayetlerinde ittifak eden bir grup raviden rivayet ettiği Hadislere isnadda idrac yaparak muhalefet etmesi halinde bunun ittifaka hamledildiği Hadisler başlığı altında da isnadlarda görülen en önemli problemlerden biri olan aynı Hadisin hem merfu, hem mevkuf olarak, yahut hem muttasıl, hem de mursel olarak rivayet edilmesi problemine ışık tutacak birçok örnek vermektedir. (II. 819-959)

Kitap, H. 682 senesinde gerçekleştirilen arz ve mukabele kaydı ile son bulmaktadır. (II. 961).

Yöntem olarak el-Hatîb, tartıştığı toplam 111 Hadis'in herbirinin farklı birçok versiyonlarını kendisine kadar ulaşan isnadıyla vermektedir. Önce idrac olarak gördüğü rivayetleri senedleriyle nakletmekte, ardından da idracın nerede ve kim/ler tarafından yapıldığını tespit etmekte ve akabinden idracsız olarak gelen diğer rivayetleri sıralamaktadır. Isnadlardaki farklı şeyhleri ve ihtilafları esas alan ara başlıklar da koyan el-Hatîb'in, bu eserinde ortaya koyduğu bunca isnad ve metinde örneklediği idraclarla, hem isnadlara, hem de metinlere vâkuf büyük bir Hafız olduğu açıkça görülmektedir.

Eser, bir taraftan H. I. asırdan itibaren gösterilen gayretlere rağmen, genellikle vehm, hata veya yanlışlıkla karıştırma şeklinde birçok idrac probleminin varlığını açıkça ortaya koyarken, diğer taraftan da el-Hatîb'in bu başarılı eserinde olduğu gibi, özellikle İlel konusunu ele alan muhaddislerce problemin çok iyi bilindiğini ve ilgili eserlerde buna benzer birçok değerlendirmelerin yapıldığını gözler önüne sermektedir.

Bu değerli eser, özellikle merfû-mevkuf karmaşası (ref' problemi)¹, mürsel-muttasıl karmaşası vb. isnadlarda sıkça görülen muhtelif problemler ile, başta idrac konusu olmak üzere, râvî tasarrufları, zabt kusurları vb. metinlerde sıkça karşılaşılan birçok problem için önemli bir arşiv niteliğindedir. Dolayısıyla bilhassa bu konulara önem atfeden, metinler arası karşılaştırmalı çalışmalar yapan araştırmacılar için oldukça yararlı bir kaynaktır.

Eser, ez-Zehrânî'nin yapmış olduğu sahabe isimlerine göre tertip edilmiş Hadis fihristi, râvîler ve ilim adamlarının isimlerine dair fihrist, bibliyografya ve konu fihristi ile tamamlanmaktadır. (II. 1152)

Son olarak burada eseri tahkik eden ez-Zehrânî'nin idrac problemine dair girişte yaptığı "Dirâse" yani inceleme bölümünde verdiği teorik bilgilerin oldukça kısa ve yüzeysel olduğunu, konuyu yeterince tartışmadan geçiştirdiğini; dipnotlarda Hadislerin kaynaklarını gösterirken de biraz zayıf kaldığını hatırlatmalıyım.

Zengin Hadis kültürümüze böylesine yararlı ve ciddi bir eser kazandıran büyük Hadis Hâfızı el-Hatîb el-Bağdâdî'yi rahmetle yâd ediyor, eseri tahkik ederek okurlarla buluşturan muhakkik ez-Zehrânî'yi de tebrik ediyoruz.

BÜNYAMİN ERUL
e-mail: berul65@hotmail.com

¹ Ref problemi konusunda doktorasını tamamlamak üzere olan ve el-Hatîb'in bu eserini kullanmamıza izin veren sevgili arkadaşım Yusuf Suiçmez'e teşekkür ederim.